

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Кирилка Симеонова Тагарева от Пловдивски университет
“Паисий Хилендарски”

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен 'доктор'

в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки

професионално направление 3.2. Психология

докторска програма *Педагогическа и възрастова психология*

Автор: Вера Илиева Тодорова

Тема: Житейски цели, емпатия, нарцисизъм и благополучие в юношеска възраст

Научен ръководител: доц. д-р Светлана Николова Сарийска – Пловдивски университет
„Паисий Хилендарски”

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № РД-21-568/16.03.2023 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски” (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема *Житейски цели, емпатия, нарцисизъм и благополучие в юношеска възраст* за придобиване на образователната и научна степен ‘доктор’ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.2. Психология, докторска програма *Педагогическа и възрастова психология*.

Автор на дисертационния труд е Вера Илиева Тодорова – задочен докторант към катедра „Психология” с научен ръководител доц. д-р Светлана Николова Сарийска.

Представеният от Вера Тодорова комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- протокол от катедрения съвет, свързан с докладване на готовността за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд;
- дисертационен труд;

- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Вера Илиева Тодорова е родена през 1981 г. През 2003 г. е завършила в САЩ, в Wright State University, Dayton, Ohio две специалности: Международни науки и Политически науки и е бакалавър по хуманитарни науки. През 2004 г., в същия университет, е завършила специалност Международни отношения – приложна поведенческа наука: международна и сравнителна политика и е магистър по хуманитарни науки. Има още една магистърска степен по позитивна психология, получена в ПУ през 2017 г. В. Илиева има две професионални квалификации: за разработване на проекти по програми на Европейския съюз, придобита в Софийски университет „Св. Климент Охридски“ през 2008 г. и по счетоводство от Стопанска академия „Димитър А. Ценов“, гр. Свищов през 2009 г. От 1.03.2018 г. е зачислена в задочна докторантура по Педагогическа и възрастова психология към катедра „Психология“ в Педагогическия факултет на ПУ. По време на обучението си е изпълнявала отговорно всички дейности, заложили в индивидуалния учебен план за образователна и научна степен доктор и е положила успешно всички изпити, определени в плана. През м. март, 2022 г., В. Тодорова е отчислена с право на защита.

За периода от 2006 г. до 2008 г. има професионален опит като експерт по международна дейност в Тракийския университет и в Департамента за информация и повишаване квалификацията на учителите – Стара Загора (ДИПКУ), а от 2016 г. и в момента работи като асистент по психология и старши експерт по проекти в ДИПКУ. Основните й дейности са преподавателска, изследователска и дейности, свързани с координиране и управление на проекти и програми за безвъзмездна помощ в сферата на образованието. На заседание на катедра „Психология“ на 20.02.2023 г., дисертационният труд на докторантката е обсъден и насочен за защита пред научно жури.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Психичното благополучие става все по-актуална тема предвид установеното значение за личната ефикасност, здраве и себеразвитие. Дисертационният труд на Вера Тодорова е посветен именно на благополучието, на житейските цели, емпатията и нарцисизъмът в юношеска възраст. Проблемът е актуален в научно и научно-приложно отношение. Актуалността се

изразява в опита да се постигне едно по-разширено разбиране за психическото благополучие през юношеска възраст. В приложен аспект актуалността на темата се открива в търсенето на пътища за подобряване на психичното благополучие на юношите чрез емпатията, чрез поставяне на вътрешни цели през този период. Това концептуализиране на благополучието е ново и си струва да се провери емпирично. Интересно и предизвикателно е да се изследват връзките емпатия-благополучие, житейски цели-благополучие и нарцисизъм-благополучие в юношеството. Централният въпрос, който си поставя В. Тодорова е: какво е влиянието на емпатията, житейските цели и нарцисизма върху психичното благополучие в юношеска възраст.

3. Познаване на проблема

Вера Тодорова познава състоянието на проблема и оценява творчески литературния материал. В литературния обзор, включващ 217 източници личи умението ѝ да интерпретира критично дискутираните теоретични постановки и емпирични факти.

2. Методика на изследването

Методите, които Вера Тодорова избира да приложи в своето емпирично изследване ѝ позволяват да постигане поставената цел и да получи адекватен отговор на задачите, решавани в дисертационния труд. Инструментите са четири:

- Скала за психично благополучие на К. Риф (C. Ryff, 1989) в българската версия на Пл. Калчев (2014). Въпросникът съдържа 30 айтъма. В отговорите се използва шестстепенна Ликъртова скала от 1 (изцяло невярно) до 6 (напълно вярно). Скалите са шест: автономия, положителни отношения с другите, овладяване на средата, цел в живота, приемане на себе си, личностен растеж.
- Индекс за житейски цели на Т. Касър и Р. М. Раян (Kasser, T; Ryan, R. M., 1993). Инструментът оценява относителния приоритет на съотношението между вътрешни цели (например чувство за общност) срещу външни цели (например финансов успех). Относителен резултат на вътрешни спрямо външни стремежи/цели (RIEVO Relative Extrinsic vs. Intrinsic Value Orientation Score) се изчислява, събирайки суровите резултати на трите основни вътрешни домейни (принадлежност, общностно чувство, приемане на себе си) и изваждайки от тях (имидж, финансов успех, слава).
- Скала за емпатия: Индекс за междуличностно реагиране на М. Дейвис и Пл. Калчев (Davis, M. / Калчев, П. (1983/2010). Скалата е самоописателен въпросник, който измерва емпатията като личностна характеристика. Въпросникът се състои от 28 твърдения, за оценката на които се използва Ликъртова скала от 1 (изцяло невярно) до 5

(напълно вярно). Изчисляването и тълкуването на резултатите се осъществява на ниво общ бал за емпатия и на ниво 4 субскали: емпатийна загриженост, приемане на перспективата, фантазиране, личен дистрес.

- Нарцистично възхищение и съперничество (NARQ). Въпросникът NARQ е съставен от Бляк и колеги (Back, Küfner, Dufner, & Gerlach, 2013). Българската версия е на П. Калчев (П. Калчев, 2019). Чрез него се изследват основно двете деменции (нарцистично възхищение и съперничество) на грандиозния нарцисизъм като личностна черта. Всяко от измеренията се състои от съответни когнитивни, афективно-мотивационни и поведенчески аспекти, използвайки три субскали за всяка фасета: за нарцистично възхищение, това са претенциозност, изключителност и чаровност, а за нарцистично съперничество – обезценяване на другите, превъзходство и агресивност.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Представеният дисертационен труд е структуриран в няколко части: увод; три глави; изводи и заключение, приложения. Основният текст на дисертацията е 107 стандартни машинописни страници. Дисертацията съдържа 49 броя таблици и 1 фигура. Използваните източници са 217, от които 21 са на кирилица и 196 на латиница. Посочените източници са релевантни на темата и включват значими разработки по разглеждания проблем както у нас, така и в чужбина.

Първа глава представя теоретичен анализ на изследването на благополучието, емпатията, нарцисизъма и житейските цели. Докторантката обособява пет параграфа: първият е посветен на благополучието, вторият – на емпатията, третият – на нарцисизъма, четвъртият – на житейските цели и последният – на взаимовръзките между емпатията, нарцисизъма, житейските цели и благополучието. Благополучието е разгледано в различни аспекти: психично благополучие, субективно благополучие и съотношение между тях. Специален фокус са анализиранията проучвания и теории за благополучието в позитивната психология – на К. Риф (C. Ryff), Деси и Раян (E. Deci & R. Ryan), Касър (T. Kasser) и др., където докторантката демонстрира задълбочени познания. Емпатията е разгледана като психологически и социален феномен с анализ на съвременни изследвания за значението на емпатията, включващи както положителни, така и „тъмни“ страни на емпатията в публикации на Джеси Принс (J. Prinz, 2011), Пол Блум (P. Bloom, 2016), Карла Джойсън (Joinson, 1992) и др. Представени са множество изследвания за нарцисизъма като личностна черта на характера, трифакторния модел, по Jauk, E., & Kanske, P. (2021) и обществения нарцисизъм. Дисертантката представя анализ на същността на житейските цели в контекста на теорията за самодетерминацията на Деси и Раян (E. Deci & R. Ryan) и теорията за материалистическите ценности (T. Kasser, 2002).

Втора глава съдържа постановката на изследването. Формулирана е целта: да се разкрият нивата на емпатия, житейски нагласи („външни цели“), нарцисизъм и психично благополучие при респонденти в юношеска възраст и да се изследват взаимовръзките между тези конструктори. Изведени са четири задачи в изследването. Издигнати са 4 хипотези. Изследвани са общо 322 юноши на възраст 17 и 18 години.

Третата глава представя анализ на резултатите от изследването на благополучието, емпатията, нарцисизъма и житейските цели в юношеска възраст. След описание на извадката и оценка на валидността и надеждността на инструментите, са интерпретирани резултатите по отношение на пол и възраст и е дискутирана връзката и между благополучието, житейските цели, емпатията и нарцисизъма.

Анализът на резултатите от настоящото изследване показва, че при младежите на възраст 17–18 г. леко доминират вътрешните цели (целите, свързани с приемане на себе си, общностно чувство и принадлежност) спрямо външните цели (целите, свързани с финансов успех, слава и имидж). По отношение на нивата на емпатийност са установени равнища на нарцистично възхищение и нарцистично съперничество, сходни с предишни изследвания, провеждани у нас.

Една от издигнатите хипотези в изследването се потвърждава, останалите три - се отхвърлят. Потвърждава се хипотезата, която се отнася до предположението, че ще се установи положителна връзка между общия показател за „вътрешни цели“ и този за психично благополучие при изследваните лица. Не се потвърждава първата хипотеза, включваща предположението за това, че ще се установи положителна връзка между общия показател за емпатия и този за психично благополучие. Тук, както посочва В.Тодорова, е интересна корелацията между общата емпатия и отрицателно слабата връзка с автономията и положително слабата връзка с личностния растеж, което разкрива отношение между активирани емпатийните действия и впоследствие на преживяване на личен дистрес – „възможно ли е прекомерната емпатия да доведе до неспособност за поставяне на ясни граници между аз-а и потребностите на другите“ (стр. 85 от дисертацията). Третата хипотеза, свързана с предположението, че ще се установи отрицателна взаимозависимост между общия показател за „външни цели“ и този за психично благополучие при изследваните, също не се потвърждава. В проведеното изследване не се потвърждава и четвъртата хипотеза, която се отнася до предположението, че ще се установи отрицателна взаимозависимост между общия показател за нарцисизъм и този за психично благополучие. Установената връзка на нарцисизъма с психичното благополучие показва, че тя е най-силна между стремежа към уникалност и нарцистичното възхищение с

приемането на себе си, както и между склонността към обезценяването на другите с понижена способност за изграждане на положителни отношения с другите.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Научно-приложните приноси в дисертационния труд се заключават в прилагане на нов подход към изучаване на благополучието във връзка с емпатията, житейските цели и нарцисизма. Приемам приносите, които се отнасят до научната, академичната и практическата приложимост на резултатите:

1. На базата на осъществен теоретичен анализ са интерпретирани съвременни схващания за психичното благополучие, емпатията, житейски ориентации и нарцисизма.
2. Представен е систематичен обзор на редица емпирични проучвания, отнасящи се до изследваните конструкции и взаимовръзките между тях.
3. Осъществена е адаптация на нов за българските условия въпросник – Индекс за житейски цели (Aspiration Index).
4. Проведено е оригинално емпирично проучване в научното поле на позитивната психология у нас относно взаимовръзките между нивата на емпатия, нарцисизъм, житейски цели и психично благополучие при юношите. Установена е положителна връзка между общия показател за „вътрешни цели“ и този за психично благополучие при изследваните юноши на 17-18 годишна възраст.
5. Резултатите от изследването могат да станат основа за обособяване на специален учебен курс относно значимостта на избора на вътрешни житейски цели и предотвратяване завишаване на нива на нарцисизъм в тази важна за оформянето на ценностната система възраст.
6. Емпиричните данни дават основание за отправяне на препоръки при изграждането на бъдещите политики спрямо ограничаване влиянието на материалистичната ориентация и повишаване на условия за оптимално функциониране на юношите.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Публикациите, които отразяват резултати на дисертацията са общо три. Те са самостоятелни статии на В. Тодорова. Две от тях са на български език, а една – на английски език. Две от публикациите са участия в Педагогически форуми на Департамента за информация и повишаване квалификацията на учителите – Стара Загора през 2020 и 2022 г. , а статията на английски език е публикувана в сп. *Trakia Journal of Science* през 2020 г. В съдържателно отношение публикациите разглеждат различни аспекти от темата на дисертационното изслед-

ване: емпатия, благополучие през юношеството, материалистичната ориентация сред младежите.

9. Лично участие на докторантката

Дисертационния труд е лично дело на Вера Илиева Тодорова. В проведеното емпирично изследване тя е приложила четири инструмента, обработила е получените данни от 322 изследвани лица, извършила е прецизен анализ на резултатите. Считаю, че формулираните приноси и получени резултати са лична заслуга на дисертантката.

10. Автореферат

Авторефератът дава ясна представа за дисертационния труд. Той е направен според изискванията и отразява основните резултати, постигнати в дисертацията.

11. Критични забележки и препоръки

Нямам критични забележки. Препоръките ми са свързани с това, докторантката да продължи да работи все така упорито в научната област.

12. Лични впечатления

Познавам Вера Тодорова от 2015 г. като студент в магистърска програма „Позитивна психология“. Личните ми впечатления са положителни: тя е отговорна, внимателна към различните гледни точки, умее да работи в екип, да мотивира хората в процеса на решаване на различни задачи, проявява самостоятелност, постоянство, креативност и излъчва позитивизъм и бодрост.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Препоръчвам публикуване на научни студии и на монография по темата.

В рамките на моята компетентност не открих текстове, които могат да бъдат определени като плагиатство, а и в периода на работата ми върху рецензията не съм получавала сигнали за такова.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд съдържа научни, научно-приложни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката и отговарят на всички изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“.

Дисертационният труд показва, че Вера Илиева Тодорова притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност *педагогическа и възрастова*

психология като демонстрира качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята *положителна оценка* за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и ***предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен ‘доктор’ на Вера Илиева Тодорова*** в област на висше образование: Социални, стопански и правни науки, професионално направление Психология, докторска програма Педагогическа и възрастова психология.

18.04.2023 г.

Рецензент:

Доц. д-р Кирилка Тагарева